

K reformulaci občanství a transnacionální institucionalizaci v kosmopolitní situaci

Otakar Bureš

Univerzita Palackého v Olomouci, CZ

BUREŠ, O.: Towards a Reformulation of Citizenship and Transnational Institutionalization in a Cosmopolitan Situation
Philosophica Critica, vol. 5, 2019, no. 2, ISSN 1339-8970, pp. 57-64

The formal approach of current politics and law, limited by the assumption of a territorial state as a fundamental political unit, fails with regard to global social and environmental injustices. While capital accumulation takes place transnationally, social solidarity and democracy, but also their theoretical understanding, are limited by national borders that compete with each other. The consequence of the democratic limits of nation states within global capitalism is that they cannot ensure the fulfillment of the human rights, because poverty and hunger are not given by national borders and must therefore be addressed transnationally. I argue that an adequate response is based on overcoming methodological nationalism and it should allow thinking and creating cosmopolitan order towards institutionalizing transnational regulatory bodies capable of adequately managing global risks. Within this framework, I try to briefly answer questions about the possibilities of reformulating the concept of citizenship, how could bodies for cosmopolitan social and environmental justice be institutionalized, and how to prevent it from being merely formal and falsely universalistic.

Key words: Cosmopolitanism – Citizenship – Global Social and Environmental Justice – Democracy – Nation-State – Methodological Nationalism – Universalism

Teoretik postindustriální společnosti Daniel Bell formuloval známou tezi, navazující na starší sociálně-vědní a politické diskuze, o tom, že důsledkem globalizace je, že národní stát je příliš velký na to, aby řešil malé problémy, a příliš malý na to, aby řešil velké problémy, „protože tu nejsou účinné mezinárodní mechanismy, které by se zabývaly takovými věcmi, jako jsou kapitálové toky, nerovnováha na trhu komodit, ztráta pracovních

míst nebo různé demografické vlny, které budou vyvolány v příštích dvaceti letech. Je příliš velký na malé problémy, protože tok moci do národního politického centra znamená, že centrum stále více neodpovídá různosti a rozmanitosti místních potřeb. Stručně řečeno, existuje neshoda měřítků“ (Bell 1993, 12).

Debata o decentralizaci a lokalizaci, jak se odehrává například v teoriích nerůstu, demokratické samosprávy či udržitelnosti komunit, je bezpochyby velmi důležitá, zde se však zaměřím na druhou stranu problému, totiž na to, co znamená a co lze vyvodit z teze, že je stát příliš malý, a jaké jsou žádoucí a rozumné podmínky a možnosti překonání těchto limitů v době transnacionálních vztahů. Jejich překonání je nutné už proto, že se v situaci časové i prostorové propojenosti celosvětové civilizace objevují nová ohrožení a rizika, která získávají transnacionální rozměr, přičemž se odhaluje naléhavost nových způsobů myšlení a jednání, které by dokázaly čelit výzvám těchto globálních rizik a přetrvávajících nespravedlností. Současně s tím se otevírají nové možnosti, co dělat s problematikami chudoby, nesouměřitelnosti bohatství a moci, s regulací finančních trhů a spekulativního kapitálu (a v důsledku toho i prostor pro demokratizaci ekonomiky vůbec), s otázkami spravedlivosti a udržitelnosti rozvoje. Týká se to také adaptace na klimatickou změnu, mírového řešení konfliktů v čase zbraní hromadného ničení a snah o odzbrojení, automatizace nebo regulace v oblasti virtuální sféry. Jedná se o problémy, které fatálně nestačí řešit pouze na národní a mezinárodní úrovni.

Přes naléhavost těchto transnacionálních výzev však zůstává představa superiority národního státu a národně-státní perspektivy, jakožto základní a určující jednotky politiky, stále silně zakořeněna a obvykle nepřipouští alternativní náhled na politické, ale ani sociální a ekonomické procesy. Ukazuje se zároveň, že se vyčerpala částečná emancipační role nacionalismu, který dnes, spíše než by přispíval k demokratizaci sociální skutečnosti, zakrývá třídní a mocenské rozdíly a zájmy vytvářením konkurentů či přímo nepřátel z „druhých“, ať už jde o národy, menšiny či jinak konstruované nepřátele. Nacionalismus přitom stojí v opozici vůči univerzalizmu, velkém vynálezu myšlení, jenž rozumí lidské společnosti jako nedělitelné a sounáležitě. Paradoxně to byl také rozvoj kapitalistických vztahů v době neoliberalní ideologie, co rozrušovalo relativní konsenzus post-vestfálské suverenity a co podkopalo logiku a pravidla starého světa národních států. Z politicko-ekonomického pohledu přesunul neoliberalismus od 70. let 20. století důraz státních politik ze sociálních práv (mzdy, bezpečnost a jistota práce, zaměstnanost) a redistribuce bohatství směrem k oslabení vyvažovací role státu mezi kapitálem a prací (snížení zdanění majetku a zisku, deregulace trhu práce, privatizace, fiskální úsporná

opatření). Postupně měly tyto politické posuny – za pomoci mezinárodních dohod a mezinárodních ekonomických institucí typu Mezinárodního světového fondu, Světové banky a dalších – globální dopad. Nevázanost (zvláště finančního) kapitálu, na rozdíl od práce, z vazby na konkrétní lokalitu, umožňuje jeho zástupcům zasahovat zprostředkovaně i přímo do regionálních, národních i místních politik na úkor demokratického procesu, který tak eroduje v soutěžení vlád o přízeň kapitálu. Jinými slovy, kapitál těží z omezenosti legitimacy demokratické politiky jen na rámeč národních států.¹

V praxi to znamená, že zatímco akumulace kapitálu dnes probíhá transnacionálně, sociální solidarita a demokracie, ale i jejich teoretické uchopování v podobě metodologického nacionalismu (který mj. zakrývá, že požadavky spravedlnosti a organizace společnosti neprobíhají pouze horizontálně) jsou omezovány hranicemi jednotlivých států, které si navzájem konkurují a tvoří různé soupeřící bloky, v nichž slabší státy podléhají vlivu hegemonů a jejich mocenských sítí. V tom se odhalují zásadní demokratické limity či přímo absence demokratických procedur – vedle dlouhodobého konfliktu demokracie a kapitálu, resp. ekonomiky (ať už jde o distribuci bohatství nebo správu podniku či pracoviště), kde jsou deficit či absence demokratické správy dlouhodobě zřejmé, se jedná také o demokratický deficit v mezinárodní sféře a naprostou absenci demokratických procedur v transnacionální (politické) sféře.

Zatímco na vnitrostátní úrovni je demokratická legitimita do různé míry zajištěna možností rozhodovat a volit politické reprezentanty, v mezinárodní a nadnárodní sféře nejsou dohody utvářeny odpovídajícím demokratickým procesem a můžeme proto hovořit o vyloučení mnoha relevantních aktérů a skupin z rozhodnutí, jež se jich týkají a mají na ně dopad. Ačkoli občané nemají přímou a obvykle ani nepřímou (a informovanou) možnost ovlivňovat veřejná rozhodnutí na mezinárodní a globální úrovni, důsledky jednání států a dalších politických a ekonomických aktérů jsou přitom úzce provázány bez ohledu na vytyčené hranice a zasahují občany jiných států, kteří nemají možnost vyjádřit svůj souhlas či nesouhlas. Prohlubuje se tak rozpor mezi sociálně-ekonomickou realitou, která má nadnárodní účinky, a politickým systémem, který je zakotvený

¹ Fatální nesouměřitelnost ohrožuje systém samotný, jednak tím, že bohatství (většina zisků plyne z renty a z finanční spekulace parazitující na práci) není spravedlivě přerozdělováno (růst zisků daných vyšší produktivitou a inovacemi doprovází rostoucí prekarizace širokých vrstev obyvatelstva a daňové „optimalizace“) a vede k anomii, jednak přehlížení a neřešení rizik spojených s environmentální devastací, ohrožuje přežití jednotlivců a kultur vůbec. Srv. Harris 2016.

v národně-státním modelu. Je tedy třeba vytvořit institucionální rámec, který zahrne odpovědnost aktérů rozhodnutí vůči těm, jichž se týkají.

V nadnárodním rámci pak dochází k naprostému nereprezentování skupin jako jsou uprchlíci, migranti, diaspory a další menšiny. Jak ukazuje Raffaele Marchetti, v mezinárodní rovině můžeme sice hovořit o tom, že zde existuje částečné nepřímé zastoupení založené na národním hlasování, avšak zůstává zde problém zpětné odpovědnosti daného mandátu a tvoří se „nepřekonatelná bariéra zapojení do veřejného mezinárodního života“ (Marchetti 2006, 291; k rozvoji transnacionální občanské sféry srv. Fraser 2014). Navíc hegemonické uspořádání mezinárodního systému v tomto smyslu jasně podreprezentuje občany slabších/chudších zemí. Celkově se však jedná o strukturální problém týkající se občanství vůbec, protože, jak říká Marchetti: „Mezinárodní zástupci mají ve skutečnosti nezbytně omezenou perspektivu, protože mají národní mandát, který z velké části brání možnost podporující transhraniční nebo globální perspektivu. Například národnostní menšiny jsou strukturálně vyloučeny ze zastoupení na mezinárodní úrovni, i když by se mohly považovat za relevantní aktéry, pokud by se zahrnovaly globálně“ (Marchetti 2006, 291).

Problém limitů národně-státního rozhodování se jasně ukazuje na neschopnosti adekvátně bránit chudobě a hladu, jak to tematizuje koncept globální sociální spravedlnosti. Ten vychází z předpokladu, že chudoba a hlad nejsou dány hranicemi států, a musí být proto řešeny transnacionálně. Zatímco v pojetí mezinárodní spravedlnosti, jak je dnes v jisté formě i v mezistátních vztazích realizována, se jedná o to, že stát či národ je chápán jako centrální objekt zájmu a zdůrazněna je spravedlnost mezi národy či státy (jako je tomu např. u J. Rawlse; Rawls 2009, srv. kritiku jeho koncepce: Hrubec 2011, 226-255), oproti tomu koncept globální spravedlnosti nevyhází primárně z definice spravedlnosti mezi státy či národy, ale pohlíží „skrze“ stát primárně na jednotlivé lidské bytosti jako aktéry spravedlnosti a na to, co zahrnují vztahy mezi nimi (struktury) (Brock 2015). To se nutně vylučuje se státními závazky, ale nelze to na ně redukovat a vnímá se širší spektrum závazků aktérů a vztahů.

Neschopnost uznat závazek ke každému člověku jako bytosti zasluhující důstojnost a dobré životní podmínky je podle mého názoru na kognitivní rovině založena na nepřiměřeném konceptuálním uchopení problému, který operuje na vylučující dualistické diferenci bud- anebo (srv. Beck 2006). V tomto diskurzu se pohybuje velká část vědy, politiky i tzv. zdravý rozum (jak to ilustrují dichotomie národní vs. globální, domácí vs. cizinec, kultura vs. příroda či rozpor mezi koncepty a praxí mobility a původu atd.). Tyto vylučující dichotomie slouží k normalizaci představ o neměnnosti a přirozenosti statu quo, což neodpovídá reálným procesům ani

normativním požadavkům spravedlnosti. Pozitivní ovšem je, že se zdají být postupně v mnoha oblastech kulturně překonávány, což otevírá prostor pro kosmopolitní identitu, jak to můžeme sledovat v konceptech světové literatury, společného komunikačního jazyka, globální historie, komparativní filosofie a pod. Ty se tak mohou stát stát předstupněm k vytvoření sdílené kosmopolitní identity, která uznává univerzální práva, nároky a možnosti každého jednotlivce.² Na základě toho se domnívám, že překonávání metodologického nacionalismu umožňuje promýšlení a vytváření kosmopolitního uspořádání směrem k institucionalizaci transnacionálních regulativních orgánů schopných přiměřeného zvládnání globálních rizik a směřování ke globální sociální a environmentální spravedlnosti.

Naději a empirický podklad pro rozvoj této trajektorie globální civilizace dává nové pochopení pojmu občanství. Běžné pojetí občanství je formální: občanem je ten, kdo je v rámci údajné sociální smlouvy držitelem (občanských) práv, které získává jako rovný mezi rovnými. Srovnávací analýza zároveň ukazuje, že absence formální (nominální) formy občanství neznamená, že schází základní rysy občanské sounáležitosti. Marteen Prak za pomoci diachronního náhledu na předmoderní (nenárodní) formy občanství dokládá existenci občanských praktik, aniž by tato praxe nutně musela nést formální status (národního) občanství (2018). Co je však v tomto kontextu zásadní, to samé lze tvrdit o demokracii jakožto souboru praktických procedur určených metodou skupinového rozhodování, charakterizovaného určitým druhem rovnosti mezi účastníky (srv. Paley 2002). Z tohoto pohledu se zdá, že politická filosofie, věda a moderní západní vzdělanost přeceňují dopad formálních práv, institucí a pojmů na (evropské) dějiny a přehlíží neformální praktiky, imaginaci a emoce. Nemáme-li poznání srovnatelného formálního pojmenování u jiných lidí či v jiné kultuře, máme tendenci předpokládat, že pro ně neexistuje. To je však obvykle předsudek založený na neochotě myslet „za“ vlastní zkušenost a navyklý způsob uvažování a na mylném předpokladu jejich větší relevance.

V tomto rámci je třeba zkoumat způsoby, jakými mohou být kosmopolitní práva a povinnosti institucionalizována bez odvolání se na „světový“ nebo „globální“ stát, který by předpokládal formální svrchovanou nadstátní strukturu. Vráťím-li se v tomto kontextu k pojmu občanství jakožto neformální instituce, nabývají občané v kosmopolitním pojetí v mezinárodním a nadnárodním režimu odpovědnosti na základě zapojení svých

² Vztahu mezi kosmopolitismem a univerzalismem přitom nejlépe porozumíme, jak poukazuje Daniel Chernilo, když chápeme univerzalismus jako klíčový analytický předpoklad, spíše než externě vnucený normativní výsledek kosmopolitního přístupu (Chernilo 2012, 47-8).

států v něm a přesahují tak omezující smysl národně-státního občanství. Občanská identita se totiž, přinejmenším v současné době, neustavuje na základě sdílených hodnot nebo charakteristik (rasově, nábožensky apod.), ale spíše ji můžeme vysvětlit pomocí interdisciplinární, v psychologii založené teorie narativní identity (srv. Schechtman 1997). Teorie narativní identity předpokládá, že jednotlivci tvoří svoji identitu zvnitřněním svých zkušeností do příběhu o sobě samém (Adams 2001). Takový životní příběh vytváří smysl a orientaci v životě tím, že spojuje rekonstruovanou minulost, vnímanou přítomnost a představovanou budoucnost. Tváří v tvář druhým se na základě sdílených příběhů tvoří také kolektivní identity. V daném kontextu se otevírá zásadní otázka, kde jsou hranice mezi jednotlivými národními koncepty, tj. narativy, na jejichž základě spatřují příslušní členové národního společenství svou svébytnost a atributy vlastní odlišnosti (Olson 2019). Ukazuje se, že hranice jednotlivých identit se vzájemně prolínají, což naznačuje možný emancipační potenciál těchto narativů.³ Takový přístup k problematice identity odkrývá vícečetné identity, které propojuje sdílená kosmopolitní identita a nevyklučují se přitom jednotlivé identity partikulární.⁴

Vznikání transnacionálních vztahů v různých sférách je empirický fakt, k němuž by se mělo přistupovat se snahou o jejich demokratickou regulaci a s nárokem na jejich spravedlivý a udržitelný vývoj. (To samozřejmě platí současně i pro rovinu lokální, municipální, státní či regionální a znamená to současně důraz na subsidiaritu a decentralizovanou samosprávu lokalit v adekvátních oblastech, tedy tam, kde je „stát moc velký“, jak bylo zmíněno úvodem. Beckovými slovy – jde o glocalitu, jíž si lze představit jako „kořeny s křídly“). Transformační návrhy, mezi něž patří například reforma OSN (především reforma Rady bezpečnosti – omezení práva veta u stálých

³ Je to také moderní pojem apatridy, znamenající absenci státní příslušnosti a tedy i občanství, jenž dnes vede k tomu, že neobčanství v situaci mezinárodní migrace a režimu lidských práv zpochybňuje národní model občanství a vytváří vlastně vícenásobné a překrývající se identity, kdy „členství v národní skupině hraje méně výrazná role než kdysi při určování místa pobytu a přístupu k základním právům“ (Bierhanzl 2017, 12). Takto můžeme rozumět i tomu, co píše Jan Bierhanzl: „Uprchlík tím, jak rozbíjí ono pouto mezi člověkem a občanem, je limitní pojem, který na jednu stranu představuje znepokojivý prvek v uspořádání národního státu, na druhou stranu ale také umožňuje obnovu politických kategorií“ (Carauš 2018). V tomto kontextu se patří poznamenat, že Tamara Carauš hodnotí protesty migrantů bez formálního občanství jako akty kosmopolitního občanství a vidí v nich formu předinstitucionalizace kosmopolitismu a zavádění nových forem jednání mimo národní stát.

⁴ Pokládám za důležité zdůraznit, že v situaci plurality životních způsobů a identit je mezikulturní komunikace a obecně kultivace neagresivních a k porozumění vedoucích komunikačních strategií naprosto zásadní.

členů Rady bezpečnosti), realizace závazné jurisdikce Mezinárodního soudního tribunálu (rozšířeného o jurisdikci nad mezistátními spory), začlenění reprezentantů světových občanů jako druhé komory Generálního shromáždění OSN, vytvoření globálního parlamentu starostů, posílení role Mezinárodní organizace práce nebo rozvíjení transnacionální občanské společnosti, jsou v tomto smyslu na místě, ale je nutno je vést v co možná nejširším interkulturním dialogu a participativním rámci. Globální, potažmo kosmopolitní občanská společnost potřebuje své platformy zprostředkovávání, sdílení vědění a integrující diskuze.

Rámec demokratické politiky by měl být uplatněn v kosmopolitním horizontu proto, že zaručuje legitimitu jednání a dodržování pravidel v planetárním měřítku a současně dává podmínky pro zajištění toho, že nebude zneužíván zájmem určité skupiny lidí (proto se nejeví alternativou světový stát s přímou svrchovaností).⁵ Na tomto pozadí se ukazuje, že dialog mezi civilizacemi a kulturami a kosmopolitní úsilí musejí vystoupat ze soutěživé, vylučující či až agresivní logiky bud' – anebo směrem k demokratické správě a ekonomice postavené na dostatku, podporující komunální organizace a orientující se na budoucí globální horizont (udržitelnost), jenž je neslučitelný s exponenciální akumulací kapitálu. Soudím proto, že proti nacionalismu a autoritářství i kapitalisticky orientované globalizaci je jedinou životaschopnou budoucností kosmopolitní horizont, ve kterém je národní zájem oslaben a globální kapitalismus je nejprve omezen a v důsledku překonán závazkem sociální a environmentální spravedlnosti a reálné svobody, přičemž se konkrétní realizace budou ve svých mantinelech realizovat skrze komunikaci a dialog jistě různorodě a je přitom třeba počítat s tím, že půjde o problematickou koexistenci, složité vyjednávání a permanentní hledání hranic možného.

Literatúra

- ADAMS, D. (2001): The Psychology of Life Stories. In: *Review of General Psychology*, 5 (2), 100-122.
- BECK, U. (2006): *Cosmopolitan Vision*. Malden: Polity Press.
- BELL, D. (1993): *Communitarianism and Its Critics*. New York: Oxford University Press.
- BIERHANZL, J. (2017): Uprchlík a holý život číslo. In: *Filosofický časopis*, 65 (1), 3 – 13.
- BROCK, G. (2017): Global Justice. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Web. 10. Sept 2019. <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2017/entries/justice-global/>>.

⁵ Reduktivní a nekritické uchopování globalizačních procesů s ohledem na strukturu ekonomiky často vede k neoprávněnému ztotožňování neoliberální ideologie a globálních ekonomických elit s kosmopolitismem.

- CARAUS, T. (2018): Migrant Protests as Acts of Cosmopolitan Citizenship. In: *Citizenship Studies*, 22 (8), 791 – 809.
- FRASER, N. (2014): *Transnationalizing the Public Sphere*. Cambridge: Polity Press.
- HARRIS, J. (2016): *Dialektika globalizácie: ekonomický a politický konflikt v nadnárodnom svete*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- HRUBEC, M. (2011): *Od zneuznání ke spravedlnosti: kritická teorie globální společnosti a politiky*. Praha: Filosofia.
- CHERNILO, D. (2012): Cosmopolitanism and the Question of Universalism. In: Delanty, G. (ed.): *Routledge Handbook of Cosmopolitanism Studies*, 47 – 59.
- MARCHETTI, R. (2006): Global Governance or World Federalism? A Cosmopolitan Dispute on Institutional Models. In: *Global Society*, 20 (3), 287 – 305.
- OLSON, Personal Identity (2019): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Web. 10. Sept. 2019. <<https://plato.stanford.edu/entries/identity-personal/>>.
- PALEY, J. (2002): Toward an Anthropology of Democracy. In: *Annual Review of Anthropology*, (31), 469 – 496.
- PRAK, M. (2018): *Citizens without Nations: Urban Citizenship in Europe and the World c. 1000-1789*. Cambridge: Cambridge University Press.
- RAWLS, J. (2009): *Právo národů*. Praha: Filosofia.
- SCHECHTMAN, M. (1997): *The Constitution of Selves*. Ithaca: Cornell University Press.

Příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2019_018).

Mgr. Otakar Bureš

Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci,
Křížkovského 12
779 00 Olomouc
otbures@gmail.com
+420 602 740 488